

RUDI RIZMAN*

Teoretske strategije v študijah etnonacionalizma**

L'oubli et, je dirais même, l'erre-
reur historique sont un facteur
essentiel de la création d'une
nation...

(Ernest Renan)

O pojmovni zmedbi in imperativu razločevanja

Oznaka jezikovne džungle se v družbenih vedah najpogosteje in prav gotovo najbolj upravičeno nanaša na pojme narod oz. nacija, etničnost, nacionalizem in nacionalna država. Pri tem ne gre samo za specifični akademski problem, temveč se z isto težavo srečujemo v vsakdanjem političnem govoru, v političnih gibanjih in sporih, v katerih so udeleženi različni etnični subjekti, tj. narodi, nacionalne manjšine, plemena, ljudstva in podobno. Vsa ta množica družbenih pojavov, ki jih v naslovu te študije uvrščamo pod skupni imenovalec etnonacionalizma, terja v času, ko so njihove zahteve bistveno bolj kot kdaj koli prej v preteklosti zasedle politični prostor, natančnejšo uporabo. V znani študiji o nacionalizmu, ki so se je leta 1939 lotili na londonskem Royal Institute of International Affairs, so jezikovnim težavam pripisali največji delež odgovornosti za slabo poznavanje tega pojava v družbenih vedah. To trditev, od katere je preteklo že dobrih pet desetletij, moramo danes kvečjemu le še zaostri.

Nekaj od teh najbolj običajnih napak si lahko ogledamo pobliže. Tako se je na primer nacionalizem izenačeval z občutkom pripadnosti oz. lojalnosti do države (nacije) in ne z lojalnostjo narodu. V slovenščini imamo to prednost, da uporabljamo v prvem primeru pojem nacija in v drugem narod, medtem ko v svetovnih jezikih, iz katerih so na primer prevedeni prispevki za ta zbornik, to razlikovanje ni tako lahko razvidno. Prevajalec v slovenščino mora šele iz vsebine razbrati in pogosto tudi z večjo ali manjšo srečo uganiti (vedno pa tudi to ni mogoče), ali gre za narod ali nacio. Po drugi strani je narod preprosto izenačen z državo. Pri tem gre seveda za poenostavljanje. Z definicijo in empiričnim prepoznavanjem države

* Dr. Rudi Rizman, redni profesor sociologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

** Besedilo je uvodna študija, ki jo je avtor napisal za zbornik *Študije o etnonacionalizmu*, ki bo izšla predvidoma jeseni pri založbi KRT v Ljubljani. Osrednji del te študije je avtor predstavil na seminarju za učitelje družbolsovja na srednjih šolah, ki ga je konec maja organizirala FSPN. Ob tej priložnosti se nemški DAAD in Inštitutu za sociologijo na Univerzi v Münchnu lepo zahvaljujem za pomoč, brez katere ne bi mogel uresničiti krajšega študijskega obiska, ki je omogočil nastanek te študije.

ni kakih posebnih težav, medtem ko je bistveno težje določiti narod. V družbenih znanostih ni konsenza o definiciji naroda, če pa ta že obstaja, se ne more izogniti nevarnosti, da se ji kateri narod ne bi izmaknil ali pa bi ga razglasila za neobstoječega. Celovitost določil, ki sestavljajo narod, in predvsem njegova utemeljenost na psiholoških dejstvih (občutek pripadnosti določeni skupnosti ljudi) v primerjavi z državo otežujeta prepoznavnost pojava naroda. Ne gre torej toliko za to, kaj nekaj je, kot to, v kaj ljudje subjektivno verjamejo, da obstaja in da je obstajalo v zgodovini (nacionalni mit).

Pojem naroda-nacije (nation) izhaja iz latinskega preteklega deležnika glagola *nasci* (roditi se) oz. samostalnika *nationem*, ki je pomenil vrsto ali raso. Kako svobodno so ta pojem uporabljali, pričajo v srednjem veku študentska združenja – *nationem*, s čimer so označevali teritorialno pripadnost svojih članov. Ko se je pojem naroda oz. nacije konec trinajstega stoletja pojavil v angleščini, je meril na skupino, ki jo združujejo krvne vezi. Kasneje so bolj ali manj tesne krvne vezi vedno bolj nadomeščali s skupnim izvorom. Sodobne nacije oz. narodi se še vedno, največkrat s pomočjo mitov, sklicujejo vsaj na skupni izvor (na primer Nemci, Francozi ali Slovenci), seveda pa se imajo za nacio tudi Američani, ki se na skupni izvor sploh ne morejo sklicevati. To vsekakor zahteva mnogo bolj kritično uporabo pojma naroda oz. nacije, kajti ni vseeno, ali se pojem uporablja za bolj ali manj etnično homogene nacionalne države (takih je na našem planetu manj kot 10 odstotkov), večnacionalne države ali naseljenke (imigrantske) države (ZDA, Avstralija itd.). Nekritična uporaba enega in istega pojma za tako različno oblikovane družbene organizme samo povečuje nerazumevanje in nesporazume na tem področju, ki se jih celo med »specialisti« za etnonacionalne probleme le redki zavedajo.

Razlikovanje med narodom-nacijo in državo je zato bistvenega pomena, ki ga ni mogoče odpraviti z zmerjanjem, da kdo zasleduje jezikoslovni purizem. Tako pa ne manjka tudi uglednih avtorjev, ki govorijo in pišejo, da svet v glavnem sestavljajo nacije oz. nacionalne države. Walker Connor (1978) si je priskrbel nekaj podatkov, ki dajejo povsem nasprotno in mnogo bolj celovito sliko politične organizacije sveta. Med 131 državami sveta leta 1971 je naštel le dvanajst (9,1 odstotka) držav, ki jih lahko prištevamo k nacionalnim državam. Pri 25 državah (18,9 odstotka) šteje večinski narod preko 90 odstotkov prebivalstva, vendar te vključujejo tudi manjšino ali manjšine, katerih vpliva ne moremo zanemariti. Etnične manjšine na Kitajskem štejejo ob največjem hanskem narodu komaj dobrih 5 odstotkov, vendar moremo vedeti, da to pomeni okoli 70 do 80 milijonov ljudi, ki živijo na dobri polovici kitajskega ozemlja, večinoma na občutljivem obmejnem pasu. Pri naslednjih 25 državah (18,9 odstotka) šteje večinski narod med 75 in 89 odstotki prebivalstva. Pri 31 državah (23,5 odstotka) šteje največja etnična skupina od 50 do 74 odstotkov prebivalstva, medtem ko ima v 39 državah (29,5 odstotka) največji ali potencialni narod manj kot polovico prebivalstva države.

Ob teh podatkih se hitro razkrijejo napačna poimenovanja, ki vsak dan nadlegujejo naša ušesa: Liga narodov oz. Organizacija združenih narodov, mednarodno pravo, mednarodne organizacije in ustanove (denarne, sodne, športne, kulturne itd.), mednarodni odnosi in politika itd. Odgovor na vprašanje, zakaj tam, kjer bi morala stati beseda država, stoji narod, nas bi prav gotovo pripeljal do ideološkega konstrukta, ki je bil v zgodovini s pomočjo različnih mehanizmov bolj naklonjen enim in manj drugim narodom in sploh etničnim skupinam.

Nerazumevanje, ki stalno spremlja pojem naroda, se enostavno prenaša tudi na pojem nacionalizma. Namesto da bi ga pri njegovi identifikaciji postavljali v zvezo

z narodom, ga največkrat predstavljajo kot politično izražanje lojalnosti do države. Številne študije, ki se ukvarjajo s problemom »nation-building«, razumejo nacionalizem izključno v (modernizacijski) funkciji vzpostavitve stabilne države in pri tem mirno spregledajo, da imamo pri takih državah opravka z več kot enim in ponekod celo s sto in več narodi. Pojem nacionalizma so začeli uporabljati zelo pozno. G. de Bertir de Sauvigny je ugotovil, da se je v literaturi prvič pojavil leta 1798 in potem vse do 1830 ni bilo kaj dosti, če sploh, slišati o njem. V leksikonih in enciklopedijah so mu začeli nekaj več pozornosti posvečati šele na koncu prejšnjega in na začetku tega stoletja, medtem ko so se mu bolj sistematično in kritično začeli posvečati šele v zadnjih dveh ali treh desetletjih.

Pojav nacionalsocializma in fašizma je nacionalizem omejil na ti dve politični zgodbi, s čimer je bila za nekaj časa zamegljena njegova epohalna pomembnost, dokler se ni pojavila v bistvu nekoliko pravičnejša, toda še vedno zmotna ocena o nacionalizmu kot o pojavu prevlade državne lojalnosti nad etnično (narodno) lojalnostjo. Zaradi svoje ambivalentne narave se bo nacionalizem zmeraj izmikal ne le terminološki natančnosti, temveč tudi najrazličnejšim poskusom znanstvene obravnave. Nacionalizem je tako namišljen kot realen pojav. Tako kot to velja za taki najgloblji čustvi, kot sta ljubezen in sovraštvo, je tudi nacionalizem več kot le vsota sestavnih delov, ki bi jih lahko izmerili s pomočjo nepristranske in racionalne analize.

Pri etničnosti imamo opraviti še z več nesporazumi oz. različnimi definicijami in pomeni. Čeprav izvorni grški pomen besede *ethnos* (ljudstvo) meri na temeljno človeško skupino in ne na kako podskupino, ga mnogi uporabljajo v smislu kulturne, jezikovne, verske ali kake druge manjšine. V Združenih državah Amerike, kjer so in še največ bolehajo za takim razumevanjem, sta se predvsem Daniel Patrick Moynihan in Nathan Glazer močno trudila, da bi se etničnosti povrnil njen izvorni pomen. Ne le da etnične skupine niso kak podrejen del velike politične celote, temveč so lahko celo njen prevladujoči del (Kitajci, Angleži, Francozi itd.). Poleg tega omenjena nepravilna uporaba etničnih skupin zabriše bistvene razlike med različnimi tipi, na katerih so utemeljene številne skupine. Antropologi, etnologi in sploh tisti, ki so se preizkušali v globalnih primerjalnih študijah, so pokazali dosti več pripravljenosti za razumevanje etničnosti v njenem izvornem pomenu pripadnosti na temelju subjektivnega verovanja v skupne prednike oz. v skupni izvor.

Med njimi moramo med prvimi omeniti Maxa Weberja, ki etnične skupine ni ločil od naroda, temveč je menil, da ju je mogoče spraviti v eno samo definicijo pod pogojem, da se zavedamo, da občutek etnične solidarnosti sam po sebi še ne naredi naroda (nacije). Zavest o etnični solidarnosti se pojavi mnogo prej, preden je mogoče govoriti o narodih. O etničnih skupinah govori Weber v pomenu potencialnih narodov, ki v etničnem pogledu dobro vedo, kaj niso, in šele potem, ko se zavedo, kaj so, postanejo narod. Narod je torej samozavestna etnična skupina ali drugače povedano: medtem ko je etnična skupina kot taka spoznana po *drugih* (od zunaj), pa se narodi spoznajo kot taki *sami*. Ernest Barker (1927) v tem smislu upravičeno trdi, da je mogoče o (samozavestnih) narodih govoriti šele v 19. stoletju. Seveda je o njih mogoče govoriti že nekaj stoletij prej, toda to, da nekaj preprosto obstaja oz. je, še ne pomeni veliko v družbenem življenju. Da postane narod dinamična sila, potrebuje, seveda če sploh obstaja, še aktivno predstavo o samem sebi, ki ji emocije in odločna dejanja pomagajo, da priplava na površje kot subjekt zgodovine.

Če se sedaj nekoliko bolj discipliniramo, lahko v skladu z dosedanjim razmišljanjem nekatere ključne pojme, ki jih uporabljamo na našem področju, na kratko

strnemo v naslednje definicije. Narod (nacija) je politično osveščena etnija oz. etnija, ki si na tej podlagi lasti pravico do državnosti. Ideologijo, ki postavlja ta zahtevek, moramo označiti z nacionalizmom. Nacionalna država, če nadaljujemo, je država, ki jo sestavlja en sam narod ali bolje nacija. Večnacionalna država je država, ki jo sestavljata dva ali več narodov. Večetnično državo sestavljata dve ali več etnij, ki (še) ne zahtevajo državnosti. Te definicije morda ne rešujejo vseh problemov in zmede, o katerih smo govorili na začetku, vendar se zdi, da si v družboslovni literaturi pridobivajo naklonjenost, čeprav je stanje še daleč od idealnega. Omenjeni neologizmi ne obsegajo vseh ali vsaj najbolj tipičnih kombinacij etničnega organiziranja. Tako bi na primer za Kurde, Armence, Baske, Korejce in še mnoge druge potrebovali pojem mnogodržavnih narodov, tj. narodov, ki živijo v dveh in več državah. Še več, potrebna bi bila še nadaljnja (sub)delitev, ki bi med takimi narodi razločevala tiste, ki že imajo svojo (matično) državo, od tistih, ki so vsepovsod le bolj ali manj srečni ali bolj ali manj nesrečni »podnajemniki«.

Nekateri avtorji raje kot o nacionalizmu govorijo o primordializmu oz. primordialnih občutkih. Na ta pojem sta se v svojih delih opirala Edward Shils in Clifford Geertz, ki sta pod etnično površnico raziskovala bodisi med seboj razlikujoče se bodisi med seboj prekrivajoče se primordialne vezi, kot so verske, rasne, plemenske, regionalne, jezikovne in druge. Od primera do primera je odvisno, kdaj te vezi hranijo skupno etnično identiteto ali pa so z njo v konfliktu. Imamo številne primere, ki ta pristop opravičujejo, na primer problem Severne Irske, kjer je različna verska pripadnost razklala oz. prevladala nad vsemi drugimi etničnimi skupnimi znaki, ali konflikt med Valonci in Flamci, ki ga spodbujajo predvsem jezikovne razlike in ne verske ali kake druge delitve. Z vpeljavo primordialnega koncepta je mogoča celovitejša in mnogo bolj razčlenjena sociološka slika intra- in interetničnih razmerij. Šele v tej luči lahko razumemo, da so nekateri primordialni znaki pri posameznih narodih oz. etničnih skupinah bistveni pogoj za njihovo preživetje, vendar ne tudi v vseh primerih (vzemimo primer jezika pri Slovencih ali na drugi strani pri Židih).

O neenakomernem vplivu posameznih znakov na ohranjanje etnične zavesti opozarjajo ne nazadnje izrazi, ki že merijo na tipizacijo nacionalizmov: »kulturni nacionalizem«, »verski nacionalizem«, »jezikovni nacionalizem« in podobni. Ker je primordializem tako kot tribalizem v zavesti mnogih pomenil upoštevanje primitivnosti, so zagovorniki teorije modernizacije hitro sklepali, da gre za usihajoči družbeni pojav, ki ne zadeva »modernih«, kaj šele »postmodernih« družb. Da pa ne gre za pojave, ki bi bili omejeni le na tretji svet, priča seznam evropskih držav, v katerih so se v zadnjem času pojavila etnična trenja, njihovi epicentri so bili na zelo različnih mestih: Sovjetska zveza, Češko-Slovaška, Italija, Francija, Jugoslavija, Ciper, Belgija, Velika Britanija itd.

Med nadomestki za nacionalizem se še posebej v zadnjem času precej vidno pojavlja regionalizem. Ideološki legitimatorji nacionalne države, to še posebej v primerih, ko se ta še ni osamosvojila navzven (glej Vzhodno in Srednjo Evropo), so do regionalizma, najblaže rečeno, sumničavi. Do novih oblik izražanja nezadovoljstva centralistično naravnani nacionalni državi pa prihaja tudi, ko se je ta zgodovinsko že zadosti stabilizirala (primer Italije). Tako kot smo to že ugotovili za druge pojme, ki zadevajo etnične pojave, je tudi regionalizem ujetnik samovoljnih pomenskih nanosov. Sporna je deetnizacija regionalizma, ko ga uporabljajo za označitev transdržavnih organizacijskih oblik: evropski regionalizem, regionalne strukture, kakor so na primer NATO, SEATO in EGS, Arabska liga itd. Regiona-

lizem nima tako močnega emocionalnega naboja kot nacionalizem, vendar to tudi ne pomeni, da si regionalizem in nacionalizem vedno stojita nasproti. Nemški nacionalizem se je kar dobro ujel z regionalističnimi nagnjenji Prusov, Rencev, Bavarcev in drugih. Postindustrijski svet kaže na nove družbene priložnosti in zmožnosti regionalizma, hkrati s temi procesi pa so tudi družbene vede pred nalogo, da preočijo regionalizem v novih razmerah in ne le v njegovih doslej znanih oblikah.

Problemi sociološke tipizacije oblikovanja narodov oz. nacij

To stoletje, če že ne epoho, bi lahko dosti verodostojno predstavili s prikazom evolucije nacionalne zavesti in nacionalistične ideologije. Kljub temu pa v družbenih in humanističnih vedah ni soglasja o tem, v katero zgodovinsko obdobje je mogoče postaviti njun vznik. Nekaj vplivnih avtorjev (Breuilly, Hobsbawm in Anderson) gleda na narode in na vse, kar spada zraven, kot na namišljene konstrukte, ki so zrasli v glavah nacionalistov in sploh elit, da bi zadovoljili svoje politične cilje, tj. legitimnost in razvidnost političnih argumentov. Temu pogledu stojijo nasproti t. i. »primordialisti«, za katere so narodi »realni« in nekaj povsem naravnega (Connor, Smith, Van den Berghe). Narodi imajo po njihovem mnenju opraviti s takimi prvinskimi vezmi, kot so občutja sorodnosti in razširjene družine. Odgovor na vprašanje, ali je narod konstrukt ali realni zgodovinski proces, lahko seveda bistveno vpliva na to, kako gledamo na dosedanje globalno zgodovino. Zastopniki obeh pristopov zato različno odgovarjajo na vprašanja, ali je nacionalizem obstajal že v antičnem svetu in ali je mogoče o narodih govoriti že v srednjeveški Evropi ali pa na primer v Aziji. »Modernisti« v sociologiji poudarjajo vlogo birokracije in kapitalizma pri oblikovanju narodov (nacij), med njimi pa se še vedno vodi boj o tem, ali so narodi predvsem politične ali pa socialne in kulturne skupnosti.

Smith (1989) je prepričan, da je kljub mnogim in nesrečnim poskusom z definicijami naroda vendarle mogoče preseči včasih že kar preveč sholastično zastavljen vprašanja, ki hočejo z največjo možno znanstveno natančnostjo določiti njihov vznik v zgodovini, in sicer z zelo široko zastavljeno definicijo: »Narod je ime za skupnost zgodovine in kulture, ki razpolaga s skupnim ozemljem, ekonomijo, izobraževalnim sistemom in enotnim pravnim sistemom«. Omenjeni avtor zagovarja stališče, da je treba nastajanje narodov opreti na analitično med seboj ločene procese, ki so se odvijali v daljših zgodovinskih razdobjih. Nacionalisti ne morejo ustvariti naroda *ex nihilo* in ti tudi ne nastanejo vedno predvsem po njihovi volji, kot to dokazujeta nastanek angleške in kastilske nacije, ki se imata za to prej zahvaliti državni centralizaciji, vojnem in kulturni homogenosti kot pa kakemu manifestnemu nacionalističnemu gibanju. Nacionalisti se ponavadi pretvarjajo, da njihov narod (nacija) že obstaja, vendar kar največje število zgodovinskih primerov dokazuje, da so jih nacionalizmi v bistvu prehiteli. Isti avtor je tudi za nacionalizem izdelal široko in uporabno definicijo: »Nacionalizem je ideološko gibanje, ki si prizadeva za pridobitev ali ohranitev avtonomije, enotnosti in identite obstoječega ali potencialnega naroda (nacije).«

V zgodovini poznamo več in ne le en vzorec oblikovanja narodov (»nation-building«). Gellner (1983) se omejuje na dva značilna procesa: na zgodnje industrijske integrativne nacionalizme, ki temeljijo na mobilnosti v neki jezikovni celo-

ti, in na poznoindustrijske secesijske nacionalizme, ki se upirajo entropiji oz. asimilacijskim pritiskom, ki jih zahteva industrijska kultura. Seton-Watson (1977) nas na drugi strani nagovarja k upoštevanju razlike med »starimi, dolgotrajnimi narodi« Evrope in novonastalimi narodi Azije in Afrike. Smith je naredil korak naprej v sociološki tipizaciji vzorcev oblikovanja narodov in jih je razdelil takole:

1. *zahodni*, kjer se država in narod pojavita *pari passu*, kjer so se dinastične in teritorialne države izoblikovale okoli glavnega etničnega jedra, ki so se mu s političnimi zvezami, porokami, prisilo in različnimi administrativnimi posegi »pridružile« preostale etnične in religiozne skupine;

2. *imigrantski*, kjer so delne etnije ustanovile lastno državo in vanjo s prisilo ali brez nje kontinuirano absorbirale ali asimilirale nove in nove valove imigrantov iz različnih kultur in na ta način ustanovile teritorialno oz. politično nacijo (Amerika, Argentina, Avstralija);

3. *etnični*, kjer gre za etnije na različnih stopnjah (politične) samozavesti, ki postavljajo na dnevni red zahteve po ozemlju, gospodarski avtonomiji, pravnem in izobraževalnemu sistemu, nato pa še zahtevo po lastni državnosti (naciji), s čimer je mogoče v civiliziranem svetu zaenkrat najboljše zaščititi pravice navzven (nacionalne) in navznoter (državljske);

4. *kolonialni*, kjer je moderna, racionalna država od zunaj vsiljena prebivalstvu, ki je sestavljeno iz različnih etničnih skupnosti in kategorij. Te se z namenom vzpostavitev lastne države med seboj povežejo, pri čemer svojega nacionalizma ne opirajo toliko, če ga sploh, na etnijo, temveč na državo.

Pred letom 1800 so države in narodi (nacije) nastajali v tandemu, in sicer na podlagi tedaj prevladujoče etnije. Po letu 1800 in pred letom 1914 so najprej iz takratnih etnij nastale države in šele potem nacije. Gre za klasično obdobje etnične samoodločbe v Vzhodni Evropi. Med letoma 1914 in 1945 so se asimilirali etnični (nacionalni) emigranti v okvirih države, ki zdaj ni več izključno skrbela za privilegirano oligarhijo naseljencev, temveč je postala sredstvo integracije in sprememb v celotni družbi. Na koncu je po letu 1945 prišlo še do upora tuji državi, ki so jo vsilili obema – prebivalstvu in ozemlju z umetnimi mejami. Etnični nacionalizmi so zahtevali ločitev od postkolonialnih držav in so se pri tem tudi sami zapletali v interetnične spopade in konflikte. Do tedaj prevladujoče pravilo »države-naroda« se je začelo konfrontirati z načelom »etničnega naroda«. Moramo opozoriti, da gre pri obeh pojmihi za ideološki metafori oz. idealnotipska konstrukta, kolikor to zadeva družboslovje.

Z nekaj primeri držav oz. narodov bomo poskušali pokazati na kompleksne in pluralne vzorce oblikovanja narodov v zgodovini. V angleškem primeru je osrednja etnija odigrala ključno vlogo pri nastajanju enotne države. Ta etnična skupnost se je sklicevala na mit o skupnem izvoru, na skupni zgodovinski spomin, na skupno kulturo, na določeno in priznano ozemlje in na občutek solidarnosti, ki je povezoval to skupnost. Angleška etnična skupnost se je pojavila v času Anglososov. Z asimilacijo danskih in normanskih kulturnih in socialnih sestavin se je v poznem 14. stoletju utrdila in kristalizirala. Pri tem so ji šli na roko še vojne s Škotsko in Francijo in vzporedni procesi pravnega in jezikovnega poenotenja, ki so potem odločilno prispevali k utrditvi hegemonije Angležev nad Škoti in Valežani. Tudi v francoskem primeru je razvoj potekal po istem obrazcu. *Regnum Francorum* se je postopoma pod Kapetingi spremenil v *Regnum Francie*. *Regnum Francie* se je s pretežno puritanskega frankovskega severa predvsem po zaslugi vojaške in administrativne prisile razširila proti jugu, zahodu in vzhodu, kjer so obstajali drugačni jeziki in kulture. Franc I. je že leta 1539 razglasil francoščino za

edini uradni jezik, s čimer je sicer precej razširjenima okcitanščini in bretonščini odvzel sleherno institucionalno podlago nadaljnjega razvoja. Dobri dve stoletji poznaje so jakobinci zadali odločilne udarce regionalizmu in kulturnemu federalizmu, kar je dokončno odprlo vrata strogo centralizirani nacionalni državi. Tudi španski primer ni bistveno odstopal od angleškega in francoskega. Vodilna kastilska etnija je imela proti sebi Katalonce, Baske in Portugalce, ki se jim je celo posrečilo odcepiti, in torej ni mogla tako močno zabresti v centralizem, kot se je to zgodilo v Franciji. V 16. stoletju so vladarji pozivali na etnično-versko enotnost zaradi nevarnosti, ki da Špancem preti zaradi Mavrov in Židov. Tudi v Španskem primeru se je etnično jedro širilo s severa in središča proti jugu. Ta proces je bil še posebej intenziven ob spopadih s Francijo pod Napoleonom. Kljub temu si kastilskemu etnosu ni uspelo popolnoma podrediti Kataloncev in Baskov.

Zanimiv je primer Švice, ki se pogosto navaja kot primer večetnične družbe. V resnici pa se je tudi Švica več stoletij opirala na alemansko etnično jedro. Švicarska konfederacija se je postopoma razširjala od treh predvsem z gozdovi poraščenih kantonov Uri, Schwyz in Unterwalden na bogata nemško-katoliška mesta Bern, Luzern in Zürich. Krhko enotnost so pomagale ohranjati in krepiti nenehne grožnje habsburških vladarjev s centralizacijo in ljubosumno varovanje kantonalne samouprave. Nujno državno centralizacijo so narekovali predvsem ekonomski in varnostni razlogi. Moramo pa poudariti, da je švicarska etnična identiteta, ki je pripeljala do vzorne integracije različnih jezikovnih in versko-etničnih identitet, nastajala razmeroma dolgo. Vojaške zmage konfederacije ter zunanji kulturni in politični pritiski so pospešili prenos političnega predstavnštva s kantonov na centralno oblast, in to kljub občasnim etničnim konfliktom med različnimi interesi, ki so se pojavili od časa do časa. Ravno ta problem, tj. nezmožnost razločevnja etničnega kompleksa od voluntaristične politike, danes dramatično zaznamuje mnoge večetnične države ne le v Aziji in Afriki, temveč tudi v Evropi. Med njimi moramo ločiti tiste z razvidnim etničnim jedrom od tistih, ki so zanj prikrajšane. V prvo skupino lahko uvrstimo države jugovzhodne Azije (Burma, Indonezija, Malezija) in še Indijo, njihov položaj pa spominja na zahodno Evropo v poznem srednjem veku, medtem ko v drugo skupino z izjemo Egipta in Somalije uvrščamo večino držav iz Afrike in Srednjega vzhoda.

Indija je prav gotovo najbolj zapleten primer oblikovanja države s pomočjo prevladujoče etnije. Sestavlja jo 16 regij in jezikovnih skupin, poleg tega pa še brez števila »plemen«, *jati* in verskih skupin. Ne glede na vedno nove izbruhe nasilja med Muslimani, Hindujci in Siki je hindujski etnični skupini, ki živi v glavnem v severni in osrednji Indiji, uspevalo ohranjati enotnost indijske države. Indijski nacionalizem se opira na hindujsko razumevanje indijske zgodovine in federativni politični model, ki dopušča relativno široko etnično avtonomijo. Z evropske perspektive je nekoliko protislovno, da je indijska doktrina države sekularnega tipa, medtem ko se poskušajo v kongresu čim bolj optimalno prilagoditi oz. reprezentirati vse verske in regionalne skupine. Čeprav so v političnem življenju Indije močno vidne kastne, regionalne in verske razlike, pa imamo vseeno opraviti z razmeroma centralizirano, birokratsko državo ter učinkovitimi predsedniki in vlada-mi. Indija torej ni sledila zahodnemu vzorcu »države, ki ustvari nacijo«, in niti ne vzhodnoevropskemu vzorcu »etnijske države, ki ustvari nacijo«. Opraviti imamo z nečim drugim, tj. s kolonialnim primerom, kjer je bila moderna birokratska država od zunaj vsiljena številnim etničnim skupnostim, med katerimi je bila hindujska etnija v najboljšem položaju, da prevzame vlogo pri nastajanju indijske teritorialne nacije.

V Afriki bomo le stežka in le izjemoma našli čvrsta etnična jedra in etabliirano versko tradicijo. Leta 1960 je bila Nigerija v bistvu le zemljepisni pojem brez osrednjega etničnega jedra ali že prej obstoječe države. Tri največje etnične skupine so štejele komaj 60 odstotkov vsega prebivalstva, med preostalimi večjimi etničnimi skupinami (Efiksi, Tivi in Ibo) ni mogla nobena računati, da bi bile njihove zgodovine in kulture »vzidane« v nigerijsko »nacijo«. Nigerija je bila zato prej britanski izum, ki federativnega načela in parlamentarne vladavine, iz katerih je izhajal, ni mogel opreti na sociološko kolikor toliko razvidne nosilce. Brez ustreznega etničnega jedra je ostala zavest o Nigeriji oz. »nigerijstvu« le fikcija, realnost pa vojaški udari in državljanska vojna (Biafra).

Sploh je ta tako imenovani manjkajoči člen (odsotnost kritične mase etničnega jedra) eden glavnih razlogov za avtoritarne posege v mnogih afriških in azijskih državah. Država, ki ne more računati s kolikor toliko skupnim kulturo in zgodovino (historično mitologijo), ostane na ta način brez vsakršne simbolike (miti, vrednote, simboli, spomini) in »jezika«, s katerim bi lahko omejila in učinkovito nadzirala določen politični prostor. Mnoge države v Afriki in Aziji so pred vprašanjem »biti ali ne biti«, kar je seveda daleč od usode etničnih konfliktov, ki pretresajo na primer nekatere zahodnoevropske države. Če vzamemo hipotetično, da bi se na primer Bretonci, Baski, Katalonci in Korzičani odcepili od španske oz. francoske nacije, to ne bi postavilo pod vprašaj obstoja Španije oz. Francije.

Ti problemi nas hitro pripeljejo do vprašanja, na katero bi prej kot zgodovina, če je to sploh mogoče, rada odgovorila teorija. Smith (1986) ga je oblikoval takole: Ali zahteva ustvarjanje države predhodno izgradnjo naroda-nacije (»nation-building«), pri čemer to zadnje pomeni enotno teritorialno državo, nastalo iz različnih etničnih skupin? Torej, ali na primer Nigerija potrebuje nacionalizem? Smithov odgovor je nedvoumen: vsaka država potrebuje svoj narod (nacijo) in vsak narod (nacija) potrebuje svojo državo. Sodobni svet je praviloma »svet narodov (nacij)« in zato se nihče, ki se sklicuje na politično suverenost, ne more izogniti posredništvu nacionalizma.

Zveza med politično legitimnostjo in etnično identiteto se je v dolgem zgodovinskem času kristalizirala v univerzalno veljavno načelo samoodločbe narodov. Kot se lahko poučimo iz veljavnih priročnikov in enciklopedij, ki se ukvarjajo z mednarodnimi odnosi, gre pri nacionalni samoodločbi za pravico skupine ljudi, ki se po njihovi sodbi razlikujejo od drugih, da se sami odločijo za državo, v kateri hočejo živeti, in za obliko njene družbene ureditve (Walker Connor, 1973). Lahko si predstavljamo, kako velika revolucionarnost se skriva v načelu samoodločbe, če vemo, da je v svetu na eni strani več tisoč različnih etničnih skupin in na drugi strani niti ne 200 držav, od katerih se jih lahko komaj slabih deset odstotkov pohvali s skladnostjo nacionalnega in državnega načela.

Glede na to da bi danes težko našli politika, ki se ne bi priklanjal načelu samoodločbe, pa na drugi strani preseneča zelo skromna uresničitev tega načela. Ponovimo, da je v današnjem svetu manj kot 10 odstotkov držav, ki se lahko ponašajo z etnično homogenostjo. Uresničitev etnične samoodločbe je pred skoraj nerešljivimi praktičnimi problemi, ki jih je doslej uspelo razvozlati le skromnemu številu držav. Ovire, ki stojijo na poti samoodločbe, lahko pripišemo naslednjim dejstvom: a) pomešan in zapleten etnični zemljevid; b) veliko število (več tisoč) etničnih skupin, ki so zelo majhne; c) težko je razločiti med etničnimi skupinami, ki so v bistvu že potencialni narodi, in tistimi, ki so šele na začetku razvijanja bolj manifestne nacionalne zavesti; d) problem narodov, ki so raztreseni po različnih državah oz. političnih enotah in katerih združevanje bi potegnili za seboj nasilne

obračune (recimo Madžari v matici in Romuniji, problem Srbov v Jugoslaviji itd.); d) etnične skupine so medsebojno še posebej pomešane v urbanih okoljih in na etničnih mejah. Politične meje bi bilo mogoče potegniti s pomočjo plebiscita, vendar je treba priznati, da so bile te na tak način potegnjene le v razmeroma majhnem številu primerov. Ne glede na to, kako je neka nacija ali imperij nastal, se vlade, ne da bi se načelno odrekale samoodločbi, v političnem vsakdanjiku skrivajo za imperativi ohranitve enotnosti in ozemeljske celovitosti neke države. Na odcepitev gledajo kot na nekakšen politični zločin (seveda ne brez spomina na nenadzorovan in nasilen razvoj, ki je v dosedanji zgodovini spremljal take primere) oz. kot na svojevrstno politično izdajo. Odcepitev se v standardni politiki hitro poveže s takimi pomanjševalnimi izrazi, kot so balkanizacija, parohializem, tribalizem, partikularizem, primordionalizem ali celo s totalitarnimi opcijami (od enopomensko in samo negativno razumljenega nacionalizma do fašizma).

Kako uskladiti dve tako nasprotujoči si načeli, kot sta samoodločba in spoštovanje integritete večetničnih držav, ostaja in bo verjetno še dolgo časa ostalo odprto vprašanje. Države, ki so se ravno s samoodločbo osvobodile kolonialne nadvlade, običajno ne dovolijo uporabe tega načela za etnične skupine znotraj meja teh držav. Glede tega je tudi v mednarodni skupnosti nekakšen konsenz. Celo v ustanovni listini Organizacije združenih narodov imamo zapisana oba antitetična koncepta: na eni strani spoštovanje načela enakih pravic in samoodločbe narodov (prvi člen, drugi odstavek) in na drugi strani prepoved vmešavanja v zadeve, ki spadajo pod jurisdikcijo držav (isti člen, sedmi odstavek). Medetnične spopade (glej zadnje krvave obračune iraškega režima s Kurdi in Šiiti), čeprav se v zadnjem času v tem pogledu povečuje senzibilnost mednarodne skupnosti in se »vmešavanje v notranje zadeve držav« ne interpretira več tako restriktivno kot doslej, običajno opisujejo kot zadevo, o kateri se morajo pogovoriti »doma«. Enega od razlogov za praktično apatijo državnikov do načela samoodločbe moremo delno pripisati že omenjenemu nereflektiranemu in nerazločnemu uporabljanju obeh pojmov naroda (nacije) in države (nacije). Načelo samoodločbe se je na ta način zelo dolgo in se še zelo restriktivno uporablja, in sicer kot nekaj, kar lahko velja le za države in kolonialna ozemlja. Da razpolaga samoodločba z revolucionarnim potencialom, ki v prvi vrsti ne ščiti države, temveč narode in druge etnične skupine, pa se danes ob univerzalni etnični renesansi ni tako težko prepričati.

Toda nesenzibilnosti do etničnih pravic ne moremo pripisati le tistim, ki so v prevladujočem položaju ali ki so te probleme že rešili. Tudi »zatirane« etnične skupine so na splošno nenaklonjene priznavati načelo samoodločbe tistim etničnim skupinam, s katerimi imajo konfliktna interese (vzemimo velik posluš nacionalističnih Slovakov in Srbov za svoje etnične pravice in popolno ignoriranje madžarskih in albanskih – seveda gre pri tem za univerzalno lastnost, ki, žal, ni lastna le tema dvema etničnima subjektoma). Walker Connor ugotavlja, da je med različnimi vladami oz. državami mogoče vendarle razbrati različne odzive na zahteve etničnih skupin. Ti odzivi se razlikujejo v odvisnosti od naslednjih družbenih parametrov: 1. od družbene ureditve (če je ta demokratična, se bolj odziva na pritisk in zahteve etničnih skupin); 2. od deleža take skupine v celotnem številu prebivalstva; 3. od vpliva članov skupine v institucijah oblasti, v medijih, birokratskem aparatu, vojski, v finančnem in podjetniškem svetu; 4. od strateškega pomena oz. vloge etnične skupine, zaradi katere ima določene prednosti ali pa je v tem pogledu ranljiva; 5. od relativnega ravnotežja političnih sil v državi, ki daje različne možnosti v boju za vpliv; 6. od tega, kako daleč je oblast pripravljena ali prisiljena upoštevati interese posameznih etničnih skupin.

Vlade in politike se različno odzivajo na zahteve etnonacionalizma. Podatek, da več kot petdeset držav vključuje v svojem državnem okviru več kot pet večjih etničnih skupin, pove veliko o resnosti tega problema. Odnosi med temi skupinami se raztezajo od uporabe politike genocida do sožitja ali pa v manj napetem razponu od asimilacije do skupinske avtonomije. V zadnjem primeru gre za kulturno ali politično avtonomijo, v nekaterih primerih pa celo za svojevrstno kombinacijo obeh. Sedemdeset let »reševanja« nacionalnega vprašanja v Sovjetski zvezi ni pripeljalo drugam kot le še do poslabšanja položaja več kot sto etničnih skupin v tej veliki, v bistvu imperialni zgradbi. Meje reševanja etničnih problemov v tej državi so najbolj razvidne iz formule, ki jo je v tem pogledu uporabila sovjetska oblast: »Nacionalno po obliki in socialistično po vsebini.« Vendar sovjetska ideologija ni edina, ki jo je porazil izziv etnonacionalizma, kar nas napeljuje k ugotovitvi, da politične strukture skupaj z ideologijami, na katerih se legitimirajo, na tem planetu niso najbolj usposobljene za reševanje teh problemov. Zaradi tega lahko mirno rečemo, da etnično samoodločanje še zdaleč ne spada na odpad politične zgodovine, temveč prej nasprotno.

Glavne teoretske razlage etnonacionalizma v družbenih vedah

V tem delu si bomo ogledali nekatere najpomembnejše teoretske razlage etnonacionalizma v družbenih vedah. Težko bi govorili o kakšni »čisti« teoretski poziciji, ker se razlage, ki jih bomo predstavili, vendarle soočajo druga z drugo in medsebojno »izmenjujejo« svoja teoretska spoznanja. Poleg tega ohranjajo določeno stopnjo individualnosti, ki brez prehudega posploševanja omogoča njihovo dovolj zanesljivo identifikacijo. Najbolj prepričljivo identifikacijo teoretskih razlag etnonacionalizma je po našem mnenju predstavil John Breuilly (1982), in sicer nacionalistično, komunikacijsko, marksistično, psihološko in funkcionalno.

Za nacionalistično razlago bi morda težko uporabili oznako, da gre za teorijo. Vendar nas ta trditev ne sme pripeljati tako daleč, da bi se obremenjevali z absolutno vednostjo o tem, kje poteka meja med tistim, kar še lahko vstopi v teoretski prostor, in tistim, kar je nedvoumno zunaj njega. Vsekakor je poučno analizirati Fichtejevo nacionalistično držo v korist nemštva, po drugi strani pa je prav gotovo pomembnejši njegov teoretski vložek, ki ga, takšnega, kakršen je, ne bi bilo brez omenjene privrženosti nacionalizmu. Nacionalisti so tako v politiki kot v teoriji pač s pomočjo orodij, s katerimi razpolagata obe področji, poskušali v zgodovini uresničiti tisto težnjo, ki jo narodi izkazujejo kot zahtevo po samostojnosti.

Tem ciljem nacionalisti podrejšo svoje definicije. Veliko definicij naroda je najboljši dokaz za to, kako je tudi taka teoretična dejavnost pogosto samo drugačen način za legitimiranje čisto določenih nacionalnih interesov. Pri mnogih definicijah naroda, pa tudi nacionalizma ni težko videti, da »navijajo« za svoj narod in da se drugi narodi v njih niti ne morejo spoznati, v skrajnih primerih pa take definicije zanikajo celo njihov obstoj oz. pravico do obstoja. Dantejevi pogledi na italijanski jezik in nacionalno identiteto so se ujemali z zainteresiranimi stališči italijanskih nacionalistov, čeprav Danteja po drugi strani zaradi njegovega univerzalno naravnane prispevka ni mogoče izmeriti samo z nacionalističnimi merili. Nacionalizem je potisnil na stran vse druge in vzporedne identitete in je zagovarjal vdanost eni sami. V svetem rimskem cesarstvu je bilo mogoče v 19. stoletju biti katolik, Avstrijec in Nemec, ne da bi prihajalo med temi identitetami do konflikta.

Nacionalizem je poskrbel, da se je med njimi ena povzpela na vrh in si podredila vse preostale. Poenostavitev je šla celo tako daleč, da je vsaj v Zahodni Evropi ena in ista identiteta pokrivala tako pripadnost veri in državi kot narodu (naciji). Nacionalistični pristop si je pravzaprav vseskozi prizadeval spraviti nacionalno identiteto pod ideološki pokrov nacionalne države.

Prednost komunikacijskega pristopa je v tem, da je razbremenjen vnaprejšnjega ideološkega podlaganja in instrumentalizacije naroda. Na narod gleda kot na razvit sistem notranjih komunikacij, ki proizvajajo občutek skupne identitete. Komunikacijska teorija ne beži pred spoznanjem ambivalentnosti komunikacijskih procesov med posamezniki in (etničnimi) skupinami, ki lahko povečujejo tako notranje konflikte kot večjo solidarnost. Poleg tega se lahko oboji, konflikti in solidarnost, izrazijo v oblikah, ki niso nujno nacionalistične. Komunikacijski pristop omogoča raziskovanje razmer, v katerih postaneta konflikt in solidarnost nacionalistično obarvana. Z njegovo pomočjo je ne nazadnje mogoče odgovoriti na vprašanja, pod katerimi pogoji je mogoče nacionalistična razpoloženja diseminirati med ljudi in kako nacionalistično gibanje pritegne različne oz. eno in isto etnično populacijo. Breuilly pa ni prepričan, da komunikacijska teorija pozna bistvene odgovore na vprašanja, kako in zakaj so nacionalistične doktrine sploh nastale in zakaj imajo med ljudmi tako velik vpliv.

V primerjavi s komunikacijskim pristopom pa marksističnemu ni mogoče očitati, da zapostavlja konflikte; nasprotno, konflikt je v samem središču marksistične družbene analize. Marksizmu je mogoče očitati njegovo močno zoženo razumevanje konflikta in njegovo problematično razumevanje nacionalizma. Ne da bi se spuščali v stare in že presežene spore o tem, kateri marksizem je »pravi«, je za njegovo najbolj tipično stališče značilno, da nacionalizem podredi bolj temeljnemu razumevanju razrednih konfliktov v neki družbi in ekonomskim konfliktom med različnimi družbami. Z vidika razrednega konflikta je razumevanje nacionalizma omejeno samo na naslednje tri možnosti: a) kot izraz in sredstvo enega samega razreda; b) kot opredelitev koalicije več razredov, od katerih vsak zasleduje lastne racionalne interese; in c) kot izraz interesov enega razreda, ki mu uspe tudi druge razrede nagovoriti, da podprejo nacionalistično opcijo. Za vsako od omenjenih razrednih kombinacij instrumentalizacije nacionalizma je mogoče v zgodovini najti številne primere.

Marksizem je prav gotovo podcenil moč, s katero razpolaga jezik nacionalizma. Na kritičnih, prelomnih točkah družbenega razvoja je ideološka alternativa bistveno manj privlačna kot različne oblike populizma, ki si večinoma nadenejo nacionalistični izraz. Pravzaprav je psihološko naivno pričakovanje, da se množice v političnem odločanju najraje odločajo za racionalne alternative. Nacionalizem jim je preprosto pri roki kot najmanjši skupni imenovalec. Ne le da nacionalizem enostavno ni vprežen v razredni boj, temveč prej kot ne nasprotuje razredni ideologiji in razrednemu organiziranju. To, da se je nacionalizem zasedel v vseh manifestnih družbenih razredih, je danes ena od osrednjih značilnosti moderne politike. Namesto da se marksisti mučijo z vprašanjem o socialnih izvorih nacionalizma, bi o nacionalizmu zvedeli bistveno več, če bi doumeli njegovo relativno avtonomijo in lastnosti, ki presegajo razredne določljivosti. Na ta način bi se marksisti lahko poslovlili od tipologije, ki je nacionalizem razglašala bodisi za dobrega (naprednega) ali slabega (nazadnjaškega). Od tu naprej se je šele mogoče posvetiti bolj substancialnemu vprašanju, kako in v kakšnih družbenih razmerah se lahko politično gibanje odlepi od svojih razrednih določil in kakšno vlogo igra pri tem ravno nacionalizem.

Čeprav je marksizem ponekod dobro pokazal na manipulacije z nacionalizmom, ki so prihajale zdaj iz tega in zdaj iz drugega razrednega tabora, pa očitno njegovi celovitejši teoretični osvetlitvi ni bil ali ni kos. Svet bi bil preveč enostaven, če bi ga bilo mogoče omejiti po eni strani na kombinacijo najrazličnejših iracionalnih procesov, po drugi pa samo na posledico učinkov razrednih interesov. Ta ugotovitev govori o nemoči obeh ideoloških pristopov, da bi kolikor toliko prepričljivo razložila nacionalizem, t.j. tako marksizma kot tudi poskuse nacionalistične ideologije, da bi razumela svoje lastne družbene temelje. Dodali bi še, da se tudi teorije ekonomskega izkoriščanja, ki vidijo v nacionalizmu predvsem reakcijo na podrejeni položaj etničnih skupin (kot to izvrstno ugotavlja Walker Connor v svojem prispevku v tem zborniku), v najboljšem primeru omejujejo na njegove povede in ne na vzroke.

Če bi mogli marksističnemu pristopu očitati, da si je zadal nalogo razložiti preveč, ostal pa je pri tem, da je razložil premalo, tega ne bi mogli očitati psihološkemu pristopu. Ta pristop v zvezi z etnonacionalizmom poudarja pomen potrebe ljudi, da se identificirajo s širšimi cilji in skupinami. Ko dotedanje identitete izgubijo svojo privlačnost, se pojavi pri ljudeh potreba po novi identiteti, ki jo relativno hitro lahko nadomesti prav nacionalizem. Gre za identiteto, ki v družbi obstaja že dolgo, vendar so nanjo preprosto pozabili ali so jo opustili ali pa so jo zaradi ideoloških vzrokov krotili. Nacionalizem oz. etnonacionalizem lahko brez prehudega pomanjševanja opredelimo kot vztrajanje pri važnosti identitete posebne kulturne skupine za temeljne politične zahteve in dejavnost. Čeprav gre za novejšo politično doktrino, se ta odziva na zahteve po globoko zakoreninjeni identiteti, ki že dolgo tli v zgodovinskem spominu etničnih skupin.

Ko se družba znajde pred krizo identitete, pripada inteligenci vloga ponudnika nove identitete – ideologije nacionalizma. Da se nacionalizmu ponavadi bolj pogosto posreči vsiliti kot sprejemljiva alternativa kot pa takim univerzalističnim doktrinam, kot sta socializem in liberalizem, si moremo pojasniti z dejstvom, da postavlja nacionalizem na prvo mesto kulturno identiteto. Inteligenca ima zaradi svoje usposobljenosti vse tiste kvalitete, ki ji omogočajo, da se povzpne do voditeljskega mesta in da je glede na vse tisto, kar politična neodvisnost prinese etnonacionalni skupini, tudi statusno in materialno motivirano. Brez kritičnega deleža in (samo)interesa inteligence si sploh ne moremo zamisliti vznika in nato uspešnega pohoda nacionalističnega gibanja k osvojitvi oblasti.

S sociološkega vidika uspehi nacionalizma ne bi smeli presenečati. Problem skupnosti, t.j., kako ustvariti občutek solidarnosti in skupno identiteto v družbi, v kateri prevladujejo neosebni, abstraktni in samo v skladu z racionalnim interesom spodbujeni odnosi, je eden središčnih problemov v sodobni družbeni misli. V nacionalizmu vidijo mnogi sredstvo za prevlado omenjene družbene polarnosti. Ta na eni strani streže, sklicujoč se na kulturno identiteto in čustveno solidarnost, mitu skupnosti, na drugi strani pa zadovoljuje tudi novi, moderni družbeni potrebi, ki se izraža z nacionalno državo. S sprejemanjem modernosti pomaga nacionalizem povečevati občutek izgube dotedanjih identitet pri mnogih ljudeh in skupinah, vendar hkrati integrira družbo, s tem ko ji za vse tiste, ki živijo zunaj njenega okvira, ponuja zelo prepričljiva in uporabna označevanja, kdo so njeni prijatelji in kdo njeni sovražniki. Kriza in izguba identitete sta morda glavni značilnosti moderne družbe, zato zopet ne sme presenečati, da se k terapiji, ki jo ponuja ideologija (etno)nacionalizma, zateka bistveno več individualnih in kolektivnih oseb kot pa k drugim univerzalističnim doktrinam (liberalizem, socializem, radikalna demokracija itd.). Nacionalizem ima najboljše možnosti v družbah, kjer

je zaradi velikih sprememb prišlo do hitrih menjav identitete. Ernest Gellner omenja v tej zvezi ljudi, ki so z zapuščanjem podeželja v urbanem svetu prevzeli nove vloge in statuse in ki v novem položaju iščejo in navsezadnje tudi najdejo novo identiteto v nacionalizmu.

Tudi funkcionalni pristop oz. razlaga etnonacionalizma izhaja – tako kot psihološka – iz dihotomije med tradicijo in moderno oz. skupnostjo in družbo. Funkcionalizem opozarja na funkcionalno vlogo nacionalizma pri prehodu iz tradicionalne identitete k moderni. Nacionalizem se v takih razmerah ponudi kot varni vodnik iz družbene krize. Sociologi radi označujejo to funkcijo nacionalizma kot »religijo modernizacije«. Pri tem gre seveda za dvojno funkcijo, in sicer za pomoč pri prehodu iz družbene krize (zloma) in za pomoč pri ustvarjanju nove stabilnosti. Politični voditelji potrebujejo nacionalizem za pospeševanje modernizacije. Pri tem ne smemo prezreti, da je nacionalistična ideologija, ko je vprežena v modernizacijske procese, tudi sama notranje razdvojena na tradicionalno in moderno in da se med njenimi voditelji odvija polarizacija na tej črti (na primer Nehru nasproti Gandhiju).

Procesi renacionalizacije in pojav postnacionalnih identitet

V svetu, v katerem ekonomija že skorajda ne pozna več meja in kjer sta internacionalizacija proizvodnje in potrošnje dosegli že zadnjo vas na planetu, se čedalje bolj širijo zahteve po politični suverenosti etnonacionalnih subjektov. Secesijska gibanja ne ogrožajo le zadnjega kolonialnega imperija – Sovjetske zveze, temveč tudi mnoge večnacionalne države (Jugoslavijo, Češko-Slovaško in države v t.i. trejem svetu) in celo tako sodobno in demokratično zasnovano državo, kot je Kanada. Etnonacionalizem je vse prej kot kak sentimentalni atavizem, ampak je v sodobna dogajanja močno zasidrana sila, ki ji svetovni pretok kapitala in zunanji pritiski na suverenost etničnih subjektov le še povečujejo moč. Teorija sama je v težavah, ko s svojo dosedanja analitično usposobljenostjo ne more preseči paradoksa, ki se kaže v hkratnih, včasih celo vzporednih procesih denacionalizacije in renacionalizacije v sodobnem svetu. Če se že ne more dvigniti nad ta navidezni paradoks, se enostavno postavi na eno ali drugo stran: prvič, ko razloži pojav etnonacionalizma z oživljanjem primordialnih prvin, in drugič, ko tega enostavno obsodi kot paroksialno reakcijo na modernizacijo.

Z obema enostranskima razlagama etnonacionalizma bodisi kot nikoli minljive kulturne konstitucije družbe bodisi kot atavizma, ki se mu je mogoče upreti z represijo in kakovostnim izobraževanjem, v spoznavnem pogledu ne bomo prišli daleč. V etnonacionalizmu in v zadnjem času še posebej v etnoregionalizmu moremo prepoznati predvsem upore zoper vsiljevanje in diskriminacijo centra (Heribert Adam, 1990). Kot tak predstavlja tako legitimni odpor kot tudi patološki izraz izključenosti iz družbe. Na političnem trgu etnonacionalizem pritegne sile, ki zahtevajo enakopravno vključitev v civilno družbo, in obenem zavaruje skupino z identiteto, ki razpolaga z mnogo večjo emocionalnostjo, kot pa je je lahko v razredni solidarnosti, zasnovani na hladnih interesih. Adam opozarja, da je treba etnonacionalizem obravnavati kot celoto, kar pomeni, da se je treba posvetiti tako njegovim instrumentalnim kot tudi simboličnim funkcijam. Pri obravnavanju tega pojava lahko hitro zaidemo v romantizacijo etničnosti, za kar sociologija, da ne bi prezrli Maxa Webera, ne le ni pristojna, temveč gre ravno za nasprotno – da z analitičnim postopkom »odčara« oz. demitologizira etnonacionalni kompleks.

Na tistih geopolitičnih območjih, kjer je bilo avtonomno življenje najbolj brutalno zatirano, na primer v Sovjetski zvezi, Vzhodni Evropi, Bližnjem vzhodu in islamskem svetu, imamo opravka s posebno zvrstjo etnonacionalizma, ki ne vzbuja prijetnih asociacij – z etničnim fundamentalizmom. Adam Michnik trdi, da demokracije v Vzhodni Evropi ne ogroža komunizem, temveč »splet šovinizma, ksenofobije, populizma in avtoritarnosti, vsi pa so povezani s frustracijo, kakršno srečamo pri velikih družbenih prevratih«. Michnika skrbi, da ljudje vse bolj zavračajo komunizem zato, ker ni vzniknil iz domačih tal, ne pa zato ker je pomenil diktaturo. Vendar takih izrazov etničnega fundamentalizma ni treba iskati tako daleč, brez težav ga lahko uzremo v slovenskem in v jugoslovanskem vsakdanjiku, spremljal pa nas bo tudi še tedaj, ko bo Jugoslavija živela le še v zgodovinskih knjigah.

Zgodovinska identifikacija nacionalizma nam pomaga razložiti njegovo današnjo ukoreninjenost. Nacionalizem v smislu politične zavesti o pripadnosti skupni kulturi se je pojavil ob zatonu absolutistične države in nastanku nacionalnih držav, do katerega je prišlo vzporedno s kapitalistično industrializacijo v Evropi, in sicer oboje v 18. in 19. stoletju. Nacionalna država je tradicionalne sorodstvene vezi razširila na nešteto večjo družbeno skupino, ki se je razpoznavala v istorodni kulturi. To novo, po Andersonu (1983) »namišljeno skupnost«, je omogočil velikanski napredek prevoznih sredstev in komuniciranja. Izum tiska je dal krila viziji velike nacionalne družine, ne da bi morali njeni člani pred tem stopiti v kakršen koli medsebojni fizični stik. Jutranjo molitev je po Andersonu zamenjalo branje jutranjega časopisa. Jezik in skupna vera, ki spremljata posameznika od zibelke do groba, bistveno prispevata k samozavedanju ljudi, da pripadajo istemu kulturnemu telesu in da delijo z njim isto skupno usodo. Etnonacionalna genealogija sega, če se opremo na Smitha (1986), vsaj do antike in verjetno še dlje. Zato je vse preveč preprosto stališče, ki bodisi izenačuje nacionalizem z nacionalno državo bodisi ima nacionalno državo za »zadnjo besedo« (etno)nacionalizma. Renesansa etnoregionalizma v nekaterih etabliranih nacionalnih državah (Italija itd.) zanika taka preuranjena sklepanja.

Skladnost med kulturo in državo, ki se je posrečila nacionalni državi, je prej prehodni kot trajnejši pojav, do katerega je v Evropi prišlo v prejšnjem in na začetku tega stoletja. Etnično mešanje, do katerega je prihajalo stoletja, ima večje možnosti. Razprave o »postnacionalni Evropi« izhajajo iz spoznanja, da so evropske družbe večinoma mnogokulturne države. O multikulturnih in multiregionalnih državah, ki so imele še pred kratkim socialistični avtoritarni predznak, ki so že razglasile formalno in utegnejo že v relativno kratkem času uresničiti dejansko neodvisnost. Vendar tudi v teh primerih, kot zagotavljajo odgovorni politiki, nacionalna država ni sama sebi namen, temveč pogoj oz. sredstvo za enakopraven vstop v evropsko politično in ekonomsko integracijo. V etnonacionalni renesansi v Evropi in po svetu, ki se izraža v odločnih sklicevanjih na politično samoodločbo, in v omejevanju suverenosti, ki čaka nove članice evropskih integracij, ni treba videti nečesa, kar bi kdo z enim samim zamahom roke zavrnil kot nenačelnost. Sodobna politika, ki se zaveda ekonomskih imperativov in medsebojne ekološke odvisnosti, da ne govorimo o nadnacionalnem varovanju človekovih pravic, mora ali že računa s temi novimi in bistvenimi dejstvi. Ugovori Margaret Thatcher, da mora nastajajoča evropska zgradba še naprej izhajati iz suverenosti nacij, bodo seveda tudi v Evropi še dolgo časa imeli težo, ki je ne kaže zanemariti, čeprav prav tako ne gre spregledati, da Evropa počasi izstopa iz omenjenega zgodovinskega kroga in vstopa v postnacionalno dobo, o kateri še ne vemo dovolj.

Sociologi, ki se ukvarjajo z nacionalizmom, ugotavljajo, da mu je najverjetneje usojeno, da bo konzumiral svoj lastni proizvod – nacionalno državo. Po mnogih medsebojnih nacionalističnih spopadih je vsaj Zahodna Evropa zrela za nove post-nacionalne identitete. Čeprav teh še ni mogoče povsem natančno napovedati, pa je že mogoče vsaj v tem delu sveta razločiti prve obrise bistveno bolj pluralne identitete ali bolje identitet, novih oblik decentralizacije in avtonomnega samoodločanja. Vladajoče elite v nacionalnih državah so se naučile nekaj lekcij iz zgodovine: nacionalizem se razrašča toliko bolj, kolikor bolj je zatiran, in bolj ko centralne elite pospešujejo razvoj, ki diskriminira obrobne regije, bolj prispevajo h krepitvi njihove etnične samozvesti.

Države, ki se danes legitimirajo izključno na etnični podlagi, potiskajo vse drugoetnične državljane v položaj drugorazrednih državljanov, ki jim ne preostane drugega, kot da se uprejo. Za politične družbe je zato usodno, če se predstavljajo izključno kot narodi oz. nacije v ožjem pomenu besede in če v njihovi demokratiški konstituciji zamre glas (individualnega) državljana.

LITERATURA

- H. Adam, »Exclusive Nationalism Versus Inclusive Patriotism: State Ideologies for Divided Societies«, *Innovation*, str. 569–587, Vienna 1990.
- P. Alter, *Nationalismus*, Suhrkamp, Frankfurt 1985.
- B. Anderson, *Imagined Communities*, Verso, London 1983.
- E. Barker, *National Character and the Factors in Its Formation*, Methuen, London 1927.
- D. Bell, »Ethnicity and Social Change«, v: Glazer in Moynihan, *Ethnicity, Theory and Experience*, Harvard University Press, Cambridge 1975.
- R. Bendix, *Nation-Building and Citizenship*, Anchor Books, New York 1969.
- J. Breuilly, *Nationalism and the State*, Manchester University Press, Manchester 1982.
- S. Citron, *Le Mythe National*, Les Editions ouvrières, Paris 1987.
- A. Cobban, *The Nation-State and National Self-Determination*, Collins, Glasgow 1969.
- W. Connor, »A nation is a nation, is a state, is an ethnic group is a...«, *Ethnic and Racial Studies* 1, str. 377–400, London 1978.
- »Nation-Building or Nation-Destroying?«, *World Politics*, let. XXIV, št. 3, str. 319–355, 1972.
- »The Politics of Ethnonationalism«, *Journal of International Affairs*, let. 27, št. 1, str. 1–21, 1973.
- P. Fougereyrolas, *La Nation*, Les Editions ouvrières, Paris 1987.
- E. Gellner, *Nations and Nationalism*, Basil Blackwell, Oxford 1983.
- Culture, Identity and Politics*, Cambridge University Press, Cambridge 1987.
- A. Giddens, *The Nation-State and Violence*, University of California Press, Los Angeles 1985.
- F. Heckmann, »Ethnicity, Nation, and Nation State as Categories of Modern Societies«, referat na 1. kolokviju sociologov iz Srednje Evrope, 1990.
- E. J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780-Programme, myth, reality*, Cambridge University Press, Cambridge in New York 1990.
- T. Hribar, *Slovenska državnost*, CZ, Ljubljana 1989.
- D. Janjić, *Država i nacija*, Fakultet političkih nauka, Zagreb 1987.
- P. Klinar, »Nacionalizmi, etnična mobilizacija in mednarodni konflikti«, *Teorija in praksa*, let. 27, št. 12, str. 1429–1439, Ljubljana 1990.
- L. Kuper, »Plural Societies: Perspectives and Problems«, v: L. Kuper in M. G. Smith (ur.), *Pluralism in Africa*, University of California Press, Berkeley in Los Angeles 1969.
- E. Lefebvre, *Le Nationalisme Contre les Nations*, Méridiens Kincksieck, Paris 1988.
- E. Lemberg, *Nationalismus*, Reinbeck 1964.
- Z. Lerotić, *Načela federalizma višenacionalne države*, Globus, Zagreb 1985.
- S. M. Lipset, *Political Man: The Social Bases of Politics*, Doubleday, New York 1960.
- T. Mastnak, »Nacionalna država in nacionalizacija civilne družbe«, *Nova revija* 95, let. IX, Ljubljana 1990.
- P. Maugue, *Contre l'Etat-Nation*, Editions Denoël, Paris 1979.
- M. Mauss, »La Nation«, v: *La nation et l'internationalisme, Oeuvres*, Editions de Minuit, zv. 3, str. 573–639, Paris 1969.
- J. Mayal, *Nationalism and International Society*, Cambridge University Press, Cambridge in New York 1990.
- T. Mayer, *Prinzip Nation*, Leske-Budrich, Opladen 1986.

- H. Meadwell, »Cultural and Instrumental Approaches to Ethnic Nationalism«, *Ethnic and Racial Studies*, let. 12, št. 3, str. 309–328, 1989.
- K. R. Minogue, *Nationalism*, London 1967.
- R. Munck, *The Difficult Dialogue – Marxism and Nationalism*, Zed Books Ltd., London 1986.
- A. F. Reiterer, »Ethnicity in the Postnational Society«, rokopis, 1990.
- R. Rizman, »Etnie e Stato post-moderno«, *La Battana* 93–94, str. 52–57, 1989.
- »Vprašanje naroda pred dilemo nacionalne ali mnogonacionalne države«, v zborniku referatov pod naslovom: *Konfederalizem, večinsko odločanje in konsenz – Slovensko politološko društvo*, str. 27–36, Ljubljana 1990.
- »Nacionalna država kot sociološki problem«, *Družboslovne razprave* 9, str. 82–91, Ljubljana 1990.
- J. Rothschild, *Ethnopolitics – A Conceptual Framework*, Columbia University Press, New York 1981.
- H. Seton-Watson, *Nations and States. An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*, London 1977.
- A. D. Smith, *Nationalism in the Twentieth Century*, Martin Robertson, Oxford 1979.
- The Ethnic Origins of Nations*, Basil and Blackwell, Oxford 1986a.
- »State-Making and Nation-Building«, v: J. A. Hall (ur.), *States in History*, Basil Blackwell, str. 228–263, London 1986b.
- »The Origins of Nations«, *Ethnic and Racial Studies*, let. 12, št. 3, str. 340–367, London 1989.
- National Identity*, Penguin Books, London 1977.
- R. Szporluk, *Communism and Nationalism. Karl Marx versus Friedrich List*, Oxford University Press, Oxford 1988.
- B. Tibi, *Vom Gottesreich zum Nationalstaat, Islam und panarabischer Nationalismus*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1991.
- E. Tiryakian et al. (ur.), *New Nationalisms of the Developed West-Toward Explanation*, Allen and Unwin, Boston 1985.
- L. Tivey, *The Nation-State – The Formation of Modern Politics*, St. Martin, New York 1982.
- I. Urbančič, *Uvod v vprašanje naroda*, Znamenja, Maribor 1981.
- P. L. Van den Berghe, *The Ethnic-Phenomenon*, Elsevier 1981.